

Saako rikoksella saadut varat salata ulosotossa ja verotuksessa?

1. Ongelma

Veropetokseen saattaa liittyä joissakin poikkeustapauksissa ongelmia Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6(1) artiklan kannalta. Verotuksessa salattu tulo on voitu saada aikaisemmin jollakin talousrikoksella, esimerkiksi velallisen epärehellisyydellä tai velallisen petoksella määräysvalta-yhteisöstä. Toimitusjohtaja on saattanut nostaa konkurssin edellä ylisuuria konsulttipalkkioita (ks. RL 39:1) tai harjoittaa kirjanpidon ulkopuolista ohimyyntiä omaan lukuunsa (ks. RL 39:2). Kun tällä tavalla saadut tulot jätetään ilmoittamatta henkilökohtaisessa verotuksessa, toimitusjohtaja voi joutua syytteeseen veropetoksesta (RL 29:1). Jos rikoksella on tavoiteltu huomattavaa taloudellista hyötyä – jollaisena oikeuskäytännössä on pidetty noin 100.000 markan pidätettyä veroa¹ – ja rikos on myös kokonaisuutena arvostellen törkeä, kyse voi olla törkeästä veropetoksesta (RL 29:2).

Kun toimitusjohtajaa syytetään myöhemmin veropetosrikoksesta, puolustukseksi voidaan esittää, että tällaista tuloa ei voi olla velvollinen rangaistuksen uhalla ilmoittamaan henkilökohtaisessa verotuksessa, koska tosiasiallisesti vero-oikeudellisen *ilmoitusvelvollisuuden asianmukainen täyttämisen olisi merkinnyt näytön esittämistä omasta syyllistymisestä aikaisempaan velallisen rikokseen*. Voidaan myös esittää, että rikoksella saatu varallisuus on verovapaata ja siten ilmoitusvelvollisuuden ulkopuolella.

Täsmälleen samoja ongelmia voi liittyä myös velallisen petokseen, jos velallisen rikokseen syyllistynyt henkilö joutuu ulosotto- ja selvitykseen² tai henkilökoht-

¹ Törkeysarvostelussa otetaan siis huomioon pidätetyn veron määrä, ei sen sijaan salatun tulon määrää.

² Varallisuuden pelkkä salaaminen tavallisessa ulosottomenettelyssä ei sen sijaan välttämättä ole rangaistavaa. Ks. KKO 2000:39, jossa kiinteistön osuuden ulosmittaustoimituksessa velallinen salasi ennen ulosmittausta tekemänsä metsänhakkusopimuksen, vaikka tämä vaikutti olennaisesti kiinteistön arvoon ja loi velalliselle saamisnoikeuden metsäyhtiöltä.

taiseen konkurssiin. Tulojen tai varallisuuden salaaminen ulosottomieheltä ulosottoselvityksessä (UL 3:33) tai väliaikaiselta pesänhoitajalta konkurssissa täyttää velallisen petoksen (RL 39:2-3) tunnusmerkistön. Jos ulosottoselvityksessä salattu omaisuus on huomattavaa – vähintään noin 100.000 markan arvoista – tai jos kyse on tuomioistuimessa oikeaksi vahvistetusta pesäluettelosta, ja rikos on myös kokonaisuutena arvostellen törkeä, tekijä tuomitaan törkeästä velallisen petoksesta.

On tärkeää havaita, että näihin tapaustyyppeihin liittyy useita ongelmia, jotka on erotettava toisistaan. Ensinnäkin on kysyttävä, miten rikokset *yksiköidään pituus-suunnassa*. On siis kysyttävä, onko määräysvaltayhteisössä tehdyn velallisen petoksen “jatkaminen” henkilökohtaisessa ulosotossa tehtävällä velallisen petoksella yksiköitävä omaksi rikoksekseen vai onko kyseessä yhteensä vain yksi rikos. Samoin voidaan kysyä, yksiköidäänkö toistuvat saman varallisuuden salaamisteot eri ulosottoselvityksissä yhdeksi vai useammaksi velallisen petokseksi.

Joudutaan myös kysymään, sulkeeko määräysvaltayhteisössä tehdyn vararikoteon arvioiminen velallisen petoksena tai velallisen epärehellisyytenä pois sen mahdollisuuden, että saman varallisuuden myöhempi salaaminen henkilökohtaisessa insolvenssimenettelyssä tai verotusmenettelyssä merkitsisi lisäksi velallisen petosta tai veropetosta. Tässä on kyse *lainkonkurrenssista* eli siitä, onko varallisuuden myöhempi salaaminen ainoastaan alkuperäisen rikoksen välttämätön tai säännönmukainen jälkiteko vai itsenäinen rikos.

Näihin kysymyksiin vastaamisen jälkeen on vielä arvioitava rikoksesta syytetyn oikeutta oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin. On kysyttävä, onko *rangastusuhalla tehostettu varallisuuden ilmoitusvelvollisuus* ristiriidassa rikoksesta syytetyn oikeuksien kanssa. Euroopan ihmisoikeussopimuksen (jatkossa EIS) 6(1) artiklan mukaan “(j)okaisella on oikeus - - - oikeudenmukaiseen - - - oikeudenkäyntiin - - - silloin, kun päätetään - - - häntä vastaan nostetusta rikossyytteestä.” Säännöksen piiriin on vakiintuneesti luettu jokaisen *rikoksesta syytetyn oikeus* vaieta ja *olla* muutenkin *myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämisessä*. Näitä kahta sääntöä voidaan pitää yleisesti tunnustettuina kansainvälisinä standardeina, jotka ovat EIS 6(1) artiklaan kirjatun oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimuksen ytimessä. Syyttömyysolettama on kirjattu myös kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen (jatkossa KP-sopimus) 14(2) ja 14(3)(g) artikloihin. PL 21 §:ään kirjattu oikeusturva perusoikeutena vahventaa entisestään mainittuja ihmisoikeuksia.

Syyte velallisen petoksesta hylättiin, koska ”velallisella ei ollut lain perusteella velvollisuutta oma-aloitteisesti antaa ulosottomiehelle tietoja varoistaan ja tuloistaan”. Velallisesta ei ollut tehty ulosottoselvitystä eikä ulosottomiehen väitetty muutoinkaan pyytäneen tietoja velallisen omaisuudesta. Rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen varsin tiukkaan tulkintaan palautunut ratkaisu oli äänestyksen tulos. Vähemmistöön jäänyt oikeusneuvos olisi edellyttänyt ulosottomiehen erehdyksen oikaisua ulosoton *kohteen arvon* osalta. Hänkään ei kuitenkaan olisi edellyttänyt, että ulosottovelallinen oma-aloitteisesti kertoisi *muista* tuloistaan tai varoistaan.

2. Rikosten yksiköinti

Pituussuuntainen rikosten yksiköinti tuottaa näissä tapauksissa harvoin ongelmia. Ensinnäkin voidaan ajatella tilannetta, jossa samaa omaisuutta *salataan peräkkäin useissa* insolvenssimenettelyissä, esimerkiksi salaamalla omaisuus kerta toisensa jälkeen ulosottoselvityksessä ja lopuksi vielä pesäluettelon oikeaksi vannomisen yhteydessä.

Yleensä Suomessa ja Ruotsissa on katsottu, että kerta toisensa jälkeen tapahtuva omaisuuden salaaminen ulosottoselvityksessä ei muodosta yhtä ajallisesti jatkettua rikosta, ja tekijän syyksi luetaan erikseen *jokainen salaamisteko velallisen petoksena*. Jokainen omaisuuden salaamisteko on siis oma rikoksensa, ja niiden syyteoikeus alkaa vanhentua erikseen.³

Tulkintaan ei ole huomautettavaa. Velallisen petossäännös koskee *expressis verbis* tietyissä *menettelyissä* tapahtuvaa varallisuuden salaamista. Muussa tapauksessahan velallisen petossäännökseen kuuluva tehokasta katumista koskeva toinen momentti vapauttaisi väärin ilmoittaneen velallisen vastuusta *kaikkien* salaamistekojen osalta sen jälkeen, kun *jossakin* ulosmittauksessa ilmoitus annettaisiin oikein (esim. kiinnijäämisen ollessa käytännössä varmaa). Lisäksi eri salaamisteoilla loukataan tai vaarannetaan yleensä eri velkojatahojen intressejä. Ennen kaikkea teot eivät ainakaan yleensä ole ajallisesti tai paikallisesti riittävässä yhteydessä keskenään eivätkä perustu samaan rikosentekopäätökseen.

Sama koskee myös niitä tilanteita, joissa *sekä ensimmäinen että jälkimmäinen rikos ovat velallisen petoksia, mutta koskevat eri omaisuutta tai eri velallista*. Ensimmäinen velallisen petos on siis tehty salaamalla määräysvalta-yhteisön omaisuutta sen konkurssissa, esimerkiksi salaamalla ohimyynti kirjanpidosta. Näin saatu omaisuus salataan myöhemmin henkilökohtaisessa konkurssissa, ulosotossa tai velkajärjestelyssä. Sinänsä sillä seikalla, että näiden kahden velallisen petoksen asianomistajapiiri ei ole identtinen, ei ole ratkaisevaa merkitystä. Käytännössä määräysvalta-yhteisön konkurssi ja velallisen henkilökohtainen konkurssi tuskin kuitenkaan voivat olla niin läheisessä ajallisessa ja paikallisessa yhteydessä, että molemmat teot voitaisiin palauttaa samaan rikosentekopäätökseen. Lisäksi kumpikin rikos täyttyy selväpiirteisesti yhdellä toimenpiteellä eli vääränsisältöisen pesäluettelon oikeaksi vannomisella ensin määräysvalta-yhteisön konkurssissa ja sitten henkilökohtaisessa konkurssissa. Kolmanneksi on nytkin korostettava sitä, että velallisen petossäännös kriminalisoi sanamuotonsa

³ Ks. VHO:n perustelut ratk. KKO 1998:82: “Käräjäoikeus oli hylännyt syytteen, koska A oli ennen pesäluettelon oikeaksi vannomista oikaissut kyseisen erehdyttävän tiedon. Lain esitöiden mukaan menettelystä ja erehdyttämiskeinosta riippuen tunnusmerkistö voi täytyä eri vaiheissa, ulosmittauksessa yleensä siinä vaiheessa, kun velallinen ilmoittaa ulosmittausta suorittavalle viranomaiselle varansa, velkansa ja tulonsa ulosottoselvitystä varten (HE 66/1988, s. 164). A oli oikaissut erehdyttävän tiedon vasta myöhemmin toisessa erillisessä täytäntöönpanomenettelyssä. Käräjäoikeuden toteamalla perusteella ei näin ollen voitu katsoa, ettei A ollut syyllistynyt rikokseen.” KKO yhtyi hovioikeuden perusteluihin tältä osin.

mukaan tietyissä *menettelyissä* tapahtuvat salaamistoimet. Kyseessä on siis tässäkin tapauksessa kaksi velallisen petosta.

Tulkinta toimii syyteoikeuden vanhentumisen – ja samalla rikoksen törkeysarvostelun – osalta syytetyn eduksi. Jos nimittäin kaikki rikokset yksiköitäisiin yhdeksi, niiden *kaikkien* syyteoikeuden vanhentumisaika alkaisi kulua vasta *viimeisestä* osateosta. Myös törkeysarvostelu voisi muuttua, jos samaan rikokseen luettaisiin kaikki osateot.

Tässä yhteydessä voidaan huomauttaa, että *veropetosrikokset* yksiköidään vakiintuneesti toisin. Pitkänkin ajan kuluessa tehdyt veron pidättämiset on voitu yksiköidä yhdeksi rikokseksi, kunhan ne muodostavat suhteellisen keskeytymättömän tapahtumaketjun.⁴ Velallisen rikoksissa puolestaan *velallisen epärehellisyys* on niin ikään yksiköity siten, että kaikki samaan varallisuusmassaan kohdistuvat vararikkoteot muodostavat yhden rikoksen.⁵ Nämä kysymykset on kuitenkin sivuutettava tässä.

Voidaan vielä kysyä, miten yksiköidään *taustalla oleva velallisen epärehellisyys* ja sen *jälkeen* varallisuuden vahvistamismenettelyn (ulosoton, velkajärjestelyn tai konkurssin) yhteydessä tehty *velallisen petos* tai verotusmenettelyssä tehty *veropetos*. Koska ajallisesti ensimmäinen rikos ei ole saman lajinen kuin jälkimmäinen, rikosten yksiköinnissä ei ole ongelma. Pituussuuntainen yhdeksi rikokseksi yksiköintiä koskee samanlaisia rikoksia. Jos henkilö ensin vaarantaa yleisen velkojatahon intressit määräysvaltayhteisössään konkurssin edellä esimerkiksi nostamalla yhteisöstä liiallisia palkkioita tai palkkoja ja salaa ne myöhemmin henkilökohtaisessa verotuksessa, ulosotossa tai konkurssissa, kyseessä voi olla kaksi eri rikosta.

3. Lainkonkurrensi

Arvioitavaksi voi tulla myös se, onko varallisuuden salaaminen henkilökohtaisessa insolvenssimenettelyssä tai verotuksessa sellainen määräysvaltayhteisössä tehdyn rikoksen *säännönmukainen (tai jopa välttämätön) jälkiteko*, joka tulisi jättää vaille erillistä rangaistusta.⁶

Ensinnäkin on selvää, että rikoksella saadun omaisuuden *hävittäminen tai käyttäminen* ei ole erikseen rangaistava kätkemisrikos tai vahingonteko, vaikka muodollisesti ottaen voitaisiin sanoa, että varkaan hävittäessä anastettua omaisuutta hän hävittää ilman laillista oikeutta toisen omaisuutta. Jos varallisuusrikoksen tekijä

⁴ Ks. Nuutila, Ari-Matti: *RL 29 l*, teoks. Heinonen, Olavi et al: Rikosoikeus. Helsinki 1999, s. 663.

⁵ Ks. KKO 2000:108, jossa hovioikeus tosin vielä yksiköi kunkin vararikkoteon eriksen – ja arvioi sen mukaisesti syyteoikeuden vanhentumista.

⁶ Ks. yleisesti lainkonkurrensista Nuutila, Ari-Matti: Rikoslain yleinen osa. Jyväskylä 1997, s. 370 ss., erit. s. 370 ja s. 375.

ei itse henkilökohtaisesti ajaudu velallisen epärehellisyysäännöksessä tarkoitettuun taloudelliseen kriisitilaan, jälkiteko on rankaisematon.

Tilanne voi olla toinen, jos henkilö ajautuu myöhemmin itse taloudellisen kriisitilanteeseen ja mahdollisesti konkurssiin. Oletetaan, että toimitusjohtaja on ensin nostanut määräysvalta-yhteisöstään ilman hyväksyttävää syytä varallisuutta ylisuurina palkkoina ja konsulttipalkkioina, jonka jälkeen hän joutuu henkilökohtaiseen konkurssiin. Jos johtaja salaa henkilökohtaisen konkurssinsa yhteydessä yhtiöstään nostamansa varat, hän voi nähdäkseni syyllistyä paitsi *velallisen epärehellisyteen (toimittuaan yhtiönsä puolesta)*, myös *velallisen petokseen (henkilökohtaisesti)*. Sama koskee sitä tilannetta, että ylisuuret palkkiot salataan henkilökohtaisessa ulosottoselvityksessä.

Itse asiassa sekin on mahdollista, että toimitusjohtaja syyllistyy *kahteen velallisen epärehellisyteen*, jos hän nostettuaan ensin konkurssin edellä määräysvalta-yhteisöstään varoja itselleen käyttää ne tavalla, joka johtaa hänet henkilökohtaiseenkin konkurssiin. Kuten edellä todettiin, velallisen epärehellisyysrikos on yksiköity tietyn varallisuusmassan perusteella. Tässä esimerkissä johtaja on ensin vaarantanut yhtiönsä velkojien taloudelliset edut ja myöhemmin lisäksi henkilökohtaisten velkojien edut.

Näin puhdaspiirteisinä esimerkkinä ovat melko ”akateemisia”. Useimmiten kyse on siitä, että toimitusjohtajan yhtiöstä nostamat varat ovat sulautuneet hänen muuhun varallisuuteensa, eikä käytännössä ole mahdollista ”paikantaa” sitä osuutta varallisuudesta, joka on hankittu aikaisemmalla velallisen rikoksella ja mikä ei. Siihen ei ole tarvettakaan, koska puhuttaessa rahavaroista, vallitsevan kannan mukaan tilisaldona näkyvä saamisoikeus sulautuu tilinomistajan varallisuuteen, eikä rikoksella saatuja varoja voi eikä tarvitse pitää erillään muusta varallisuudesta⁷.

Lainkonkurrenssiongelmia on aiheutunut myös veropetossäännöksen tulkinna. On jossakin määrin makuasia, arvioidaanko tapauksia lainkonkurrenssin vai tulojen ja varallisuuden veronalaisuuden kannalta. Lähtökohta on selvä. *Jos rikoksentekijä ei ole saanut hyväkseen laillista saantoa, hän ei ole siitä ilmoitusvelvollinen*. Tähän perustuu muun muassa RVA 11 §, jonka mukaan varkaus-, ryöstö- ja kiristämisrikoksilla saatu omaisuus on aina palautettava lunastuksetta oikealle omistajalle. Voidaan siten sanoa, että esimerkiksi varastettu, ryöstetty tai kavallettu varallisuus ei ole verotuksellisesti ilmoitettavaa verotettavaa ”tuloa”. Jos palkattu toimitusjohtaja kavaltaa yhtiöstä rahaa, hän ei milloinkaan saa varallisuuteen omistusoikeutta, eikä voi olla kyseisestä varallisuudesta verovelvollinen. Sama pätee veropetokseen.⁸

⁷ Tähän ajatukseen perustuu muun muassa kavallussäännös, ks. RL 28:4. Kun varat näkyvät ainoastaan tilien saldoina, ne ilmenevät vain saamisoikeuksina eivätkä enää tarkemmin täsmennettävissä olevina varallisuuserinä. Ks. HE 66/1988 vp, s. 39.

⁸ Ratkaisussa KKO 1980 II 124 oli kyse (auto)veropetoksesta (auto)varkauden jälkitekona. Syytetty oli ensin anastanut Ruotsissa auton ja sitten kuljettanut sen Suomeen ilman tulliselvitystä. Hänet tuomittiin vain varkaudesta, vaikka maahantuonnin perusteella syyttäjä

Tilanne voi olla toinen, jos varallisuus on saatu sinänsä *laillisella saannolla*, vaikka saanto olisi peräytettävissä myöhemmin takaisinsaannilla konkurssipesään tai vaikka oikeustoimi täyttäisi velallisen epärehellisyys-tunnusmerkistön. Itse en näe lainkonkurrenssiongelmia siinä, että toimitusjohtaja tuomittaisiin sekä velallisen epärehellisydestä että veropetoksesta, jos hän ensin nostaa ylisuurta palkkaa tai palkkioita määräysvaltayhteisöstään ja sitten jättää ne ilmoittamatta henkilökohtaisessa verotuksessaan. Varallisuushan on tässä esimerkissä siirtynyt siviilioikeudellisesti pätevällä oikeustoimella toimitusjohtajan omistukseen. Takaisinsaannin tai rikossyytteen mahdollisuus ei tee tällaisia oikeustoimia pätemättömiksi.

Tulkintaa tukee myös se veropetossäännöksen tulkinnassa omaksuttu kanta, jonka mukaan luvattomasti harjoitetulla elinkeinolla saadut tulot ovat tuloverotuksellisesti eri asemassa kuin perinteisillä rikoksilla saadut varat⁹. Ratkaisussa KKO 1983 II 66 syytetty, joka oli harjoittanut luvatta matkatoimistoliikettä ja jättänyt siitä saamansa tulot verotuksessa ilmoittamatta, tuomittiin rangaistukseen paitsi matkatoimistoliikkeen luvattomasta harjoittamisesta, myös veropetoksesta. Perusteena voidaan ymmärtää olleen sen, että vaikka matkatoimistoliikettä harjoitettiin luvatta, siitä saadut tulot olivat ”laillista” tuloa, eikä elinkeinoluvan puuttuminen muuttanut toiminnan yhteydessä tehtyjen oikeustointen ja saatujen tulojen luonnetta pätemättömäksi.¹⁰

Ongelmia saattaa syntyä arvioitaessa sitä, onko velallisen petoksella saatua varallisuutta pidettävä verotettavana tulona. Jos toimitusjohtaja siirtää yhtiön omaisuutta itselleen ohimyyneillä, hän ilmeisesti ei saa pätevää saantoa omaisuuteen, eikä varaston myyntiä omaan lukuun liene ilmoitettava henkilökohtaisessa verotuksessa. Tapauksessa lienee kyse vain yhtiön puolesta tehdystä velallisen petoksesta.

4. Syylliseksi epäillyn oikeus olla myötävaikuttamatta rikoksensa selvittämisessä

On tärkeää havaita, missä tilanteessa ulosmittausvelallista tai verovelvollista suojataan oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin periaatteilla. Lähtökohtaisesti kyse on *rikoksesta syytetyn* oikeudesta. Jos henkilö *on jo tuomittu* velallisen epärehellisyys-

vaati rangaistusta myös veropetoksesta. Tältä osin on kuitenkin korostettava sitä, että auto ei ollut syytetyn laillisessa omistuksessa, eikä hän ollut autosta autoverovelvollinen. Ks. *Nuutila* 1997 (av. 6), s. 375 ja *Nuutila* 1999 (av. 4), s. 663 (RL 29 l). Saman on katsottu pätevän salakuljetettuun tavarahan (KKO 1981 II 179).

⁹ Ks. *Nuutila* 1999 (av. 4), s. 663.

¹⁰ EIS 6(1) artiklakaan ei merkinne sitä, että tällaisella rikoksella saadut *tulot* voitaisiin jättää ilmoittamatta henkilökohtaisessa veroilmoituksessa. Toinen asia on, että verotusmenettelyssä ei välttämättä voida rikkomatta EIS 6(1) artiklan vaatimuksia vaatia rangaistuksen uhalla yksityiskohtaista selvitystä siitä, *millä tavalla* tulot ovat kertyneet.

destä tai velallisen petoksesta, häntä ei suojaa myöhemmässä ulosottomenettelyssä oikeus olla myötävaikuttamatta oman rikoksensa selvittämisessä – ei silloinkaan kun ulosmittausvelkojana on aikaisemman rikosprosessin asianomistaja. Vastaavasti voitaneen sanoa, että jos henkilöä *ei vielä edes epäillä* velallisen rikoksesta, hän tuskin voi henkilökohtaisessa ulosotossa tai verotuksessa lähteä siitä, että hän on rikoksesta syytetytyn asemassa.

Se seikka, että velallisen rikoksesta tuomittu (itselleen määräysvalta-yhteisön varallisuutta siirtänyt) henkilö joutuu myöhemmin paljastamaan henkilökohtaisessa ulosotto-, konkurssi- tai verotusmenettelyssä varallisuuttaan rangaistuksen uhalla, ei ole varsinaisesti ihmisoikeusongelma. EIS 6 artikla tai KP-sopimuksen 14 artikla eivät turvaa oikeuksia salata verottajalta tai velkojilta varallisuutta, vaan *rikoksesta syytetylle vaitiolo-oikeuden ja oikeuden olla myötävaikuttamatta oman rikoksensa selvittämisessä*. Tässä suhteessa PL 21 §:n perusoikeusperiaatteita saatettaisiin – ainakin sanamuotonsa puitteissa – tulkita laajemmin, mutta tästä kysymyksestä meillä ei ole ollut lainkaan keskustelua vielä.

Lisäksi on todettava, että jatkossa lausuttava koskee varallisuuttaan salanneen rangaistusvastausta nimenomaan *salaamisteosta*. Arvioitavaksi tulee, syyllystykö varallisuuttaan ulosottoselvityksessä salaava henkilö velallisen petokseen, jos häntä syytetään samaan aikaan sellaisesta velallisen rikoksesta, jolla saamansa varallisuuden hän haluaa salata. EIS 6(1) artikla ei luonnollisesti tässä tapauksessa voi vaikuttaa millään tavalla siihen, tuomitaanko henkilö siitä *aikaisemmasta* rikoksesta, jolla saamansa varallisuuden hän on sitten myöhemmin salannut.

Oikeutta olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämisessä pidetään EIS 6(1) artiklan ydinalueen sääntönä, vaikka sitä ei olekaan kirjattu itse artiklaan. Säännöksen tarkoitus kirjoitetaan Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisuihin vakiintuneesti seuraavalla tavalla: ”Sääntöjen järkevä tarkoitus on, *inter alia*, suojella ’rikossyytteessä olevaa henkilöä’ epäasialliselta viranomaisten pakottamiselta ja siten estää oikeusjärjestelmän käyttäminen väärin ja 6 artiklan tavoitteiden vastaisesti. Oikeus olla syyllistämättä itseään edellyttää erityisesti, että rikosasian syyttäjän on pyrittävä hankkimaan näyttö käyttämättä sellaista todistusaineistoa, joka on saatu pakottamalla tai painostamalla ’rikossyytteessä olevaa henkilöä’ tämän tahdon vastaisesti”.¹¹

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimessa on useaan otteeseen otettu kantaa siihen, miten ”*rikoksesta syytetytyn*” kriteeriä on tulkittava. Ihmisoikeustuomioistuimen lähtökohtana on ollut se, että EIS 6(1) artiklalle on annettava itsenäinen, suoraan ihmisoikeussopimuksesta tulkittava sisältö¹². Ihmisoikeustuomioistuimen

¹¹ Oma käänökseni englannin kielestä. Ks. *Serves v. Ranska* 20.10.1997, 1997-VI, § 46. Samalla tavalla periaate on kirjattu ratkaisuihin *Funke v. Ranska* 25.2.1993, A256-A, § 44; *John Murray v. Iso-Britannia* 8.2.1996, 1996-I, § 45; *Saunders v. Iso-Britannia* 17.12.1996, 1996-VI, § 68; *Heaney and McGuinness v. Irlanti*, 21.12.2000, § 40 ja *Quinn v. Irlanti* 21.12.2000, § 40.

¹² *Funke v. Ranska* 25.2.1993, A 256-A § 44.

ratkaisuissa asia ilmaistaan toteamalla, että rikossyytteellä EIS 6(1) artiklan tarkoittamassa mielessä tarkoitetaan “virallista ilmoitusta, jonka toimivaltainen viranomainen on antanut yksityishenkilölle väitteestä, jonka mukaan hän on syyllistynyt rikokseen”¹³. Riittää, että epäillyn asemaan on ”vaikutettu huomattavalla tavalla”¹⁴.

Näin ollen sillä seikalla, että jotakin menettelyä kutsutaan kansallisessa lainsäädännössä vaikkapa hallinnolliseksi tarkastukseksi tai (rikosoikeudellisen järjestelmän ulkopuoliseksi) kurinpitomenettelyksi, ei ole ratkaisevaa merkitystä. Artiklan tarkoittamassa mielessä “rikoksesta syytettynä” on pidetty sotilasta, joka oli haastettu todistajaksi tuomioistuimeen, vaikka häntä oli aikaisemmin kuultu syylliseksi epäiltyä samaa asiaa koskeneessa *sotilaskurinpitomenettelyssä*, vaikka useissa todistajanlausunnoissa henkilöä oli pidetty pääsyyllisenä tapahtumaan ja vaikka kyseistä henkilöä syytettiin myöhemmässä vaiheessa prosessia teoista, joista hänen oli ensin määrä todistaa. Tässä *Serves*-tapauksessa¹⁵ ihmisoikeustuomioistuin katsoi, että henkilö oli EIS 6(1) artiklan tarkoittamalla tavalla “syytetty” jo saadessaan haasteen todistajaksi.

Ratkaisu on syytä ottaa yleisemminkin huomioon suomalaisessa rikosprosessissa muun muassa suunniteltaessa sitä, *keitä ollaan kuulemassa jutun todistajina*. Jos henkilöä on kuultu esitutkinnassa syylliseksi epäiltyä, häntä ei liene syytä kuulla todistajana rikosprosessin alussa jos hänen prosessuaalinen asemansa voi muuttua myöhemmin syytetyksi. Ainakin tällaiselle todistajalle tulee erityisesti korostaa hänen oikeuttaan olla saattamatta itseään syytteen vaaraan.

Toinen asia on, että *Servesin* ihmisoikeuksia ei sittenkään katsottu tapauksessa loukatun. Tapauksessa oli kyse Keski-Afrikan tasavallassa sattuneesta Ranskan armeijan osaston ja paikallisten välisestä yhteentostasta, joka päättyi yhden paikallisen teloittamiseen. *Serves* haastettiin myöhemmin Pariisin sota-oikeuteen todistajaksi kolme kertaa. Kieltäytyttyään todistamasta *Serves* tuomittiin sakkorangaistukseen. Myöhemmin *Servesiä* syytettiin asian johdosta murhasta, josta hänet myös tuomittiin. Ihmisoikeustuomioistuin katsoi, että niskoittelevalle todistajalle tuomittava rangaistus varmistui vain sen, että annetut todistajanlausunnot ovat todenperäisiä, mutta sillä ei pakotettu epäasianmukaisesti *Servesiä* antamaan todistajana itselleen epäedullista lausuntoa.¹⁶

Samantyyppinen tilanne oli esillä *Funke*-tapauksessa¹⁷. Tuossa tapauksessa oli kyse ranskalaisesta tullilainsäädännöstä, jonka mukaan valuuttalainsäädännön

¹³ *Serves v. Ranska* 20.10.1997, 1997-VI, § 42. Alkuperäiskielellä: “It [charge, lisäys A.-M.N.] may thus be defined as ‘the official notification given to an individual by the competent authority of an allegation that he has committed a criminal offence’ (...)”. Ks. myös *Deweere v. Belgia* 27.2.1980, A35, § 42 ja 46 sekä *Eckle v. Saksa* 15.7.1982, A51, § 73.

¹⁴ *Serves v. Ranska* 20.10.1997, 1997-VI, § 42. Samoin *Heany and McGuinness v. Irlanti* 21.12.2000, § 41.

¹⁵ *Serves v. Ranska* 20.10.1997, 1997-VI.

¹⁶ *Serves v. Ranska* 20.10.1997, 1997-VI, § 47.

¹⁷ *Funke v. Ranska* 25.2.1993, A256-A.

rikkomista epäilevä *tulliviranomainen* saattoi sakon uhalla velvoittaa epäillyn paljastamaan ulkomailla olevia varojaan osoittavat asiakirjat. Kieltäytyminen asiakirjojen paljastamisesta tai virheellisten tietojen antaminen merkitsi erikseen sakolla rangaistavaa rikkomusta. Funke kieltäytyi antamasta tulliviranomaisille talletustodistuksia tai muita asiakirjoja ulkomailla olleesta omaisuudestaan. Sellaisia kuitenkin löytyi kotietsinnässä. Kotietsintä ei johtanut rikosprosessiin valuuttasäännöstelyä koskevien säännösten rikkomisesta, mutta Funke tuomittiin sakkorangais-tukseen asiakirjojen paljastamatta jättämisestä ja väliaikaismääräysten rikkomisesta.

Tapauksessa on merkillepantavaa se, että ihmisoikeustuomioistuin rajasi EIS 6(1) artiklan soveltamisalan varsin ahtaaksi. Vaatimuksen kohteena olivat dokumentit, joiden tulliviranomaiset ”*uskoivat olevan olemassa, vaikka eivät olleet siitä varmoja. Ollessaan haluttomia tai kykenemättömiä hankkimaan itse dokumentit muilla keinoin, he yrittivät pakottaa hakijan [Funken] itsensä esittämään todisteita rikoksista, joihin hänen oli väitetty syyllystyneen - - -*”¹⁸. Funke-ratkaisu liittyy siten selväpiirteisesti tilanteeseen, jossa rikoksesta jo syylliseksi epäilty pakotetaan tai painostetaan rangaistuksen uhalla esittämään omasta syyllisyydestään näyttöä. Tavoitteena oli yksinomaan rikosprosessia varten tarpeellisen näytön hankkiminen. Funken ihmisoikeuksia katsottiin loukatun.

Näitä ongelmia on syytä välttää ns. talousrikollisuuden *tehoiskuja* suunniteltaessa. Verotarkastusta tai ulosottoselvitystä ei ole syytä käyttää keinona saada näyttöä muista talousrikoksista. Ääritapauksessa poliisi, ulosottomies ja verotarkastaja tulisivat samanaikaisesti yhtiön toimitusjohtajan huoneeseen kyselemään yhtiön liiketoiminnasta. Tällaisessa tilanteessa kolmikolle valehtelevä ei voi tarkoittaa syyllystymistä veropetokseen (suhteessa verotarkastajan tekemiin kysymyksiin) ja velallisen petokseen (suhteessa ulosottomiehen kysymyksiin), vaan rikoksesta syylliseksi epäillyn asemaan liittyvät oikeusturvan takeet (suhteessa poliisin kysymyksiin) ulottuvat kaikkiin kolmeen samanaikaiseen menettelyyn.

Toisaalta on huomautettava, että verotusmenettelyä sinänsä on pidetty tietynlaisena *lex specialiksena*: koko menettely perustuu oma-aloitteisiin ilmoituksiin, eikä pelkkä rangaistusuhka väärin tietojen antamisesta tee ilmoituksen antamisesta EIS 6(1) artiklan alaista ongelmaa. Jos verovelvollinen siis valehtelee verotarkastajalle tarkastuksen kuluessa, hän saattaa syyllyä veropetokseen jo sillä perusteella, että hän on peitelläkseen jälkiään antanut verotarkastajalle väärä tietoja. Tässä esimerkissä menettelyn kohteena ei kuitenkaan ole rikoksesta epäilty.

Kolmas tapausryhmä liittyy erilaisiin *kilpailu- ja elinkeinoviranomaisten* tarkastuksiin, joiden tarkoituksena on hankkia näyttöä tulevaa rikosprosessia varten. Näissä tapauksissa ihmisoikeustuomioistuimen tulkinnat EIS 6 artiklan soveltuvuudesta ovat vaihdelleet tapauksen olosuhteiden mukaan. Yleensä prosesseja ei ole pidetty rikosprosessin osina. Klassisena tapauksena esitetään yleensä *Saunders*-tapaus¹⁹. Englannin rahoitustarkastus oli tehnyt tutkimusta Guinness-yhtiön epäillys-

¹⁸ *Funke v. Ranska* 25.2.1993, A256-A, § 44.

¹⁹ *Saunders v. Iso-Britannia* 17.12.1996, 1996-VI.

tä kurssin vääristämisestä. Saunders toimi yhtiön toimitusjohtajana. Tutkinnan yhteydessä Saundersilta otettiin lausuntoja totuusvakuutuksen nojalla. Niitä käytettiin myöhemmin oikeudessa näyttönä arvopaperimarkkinarikoksesta. Saundersin ihmisoikeuksia katsottiin loukatun.

Tässä tapausryhmässä kiinnittää huomiota siihen, että erilaiset *hallinnolliset tarkastukset*, joita meilläkin on lukuisasti käytössä, on järjestettävä syylliseksi epäillyn oikeuksia kunnioittavalla tavalla. Menettelyjen kuuluminen varsinaisen esitutkinnan ja rikosprosessin ulkopuolelle ei sulje niitä EIS 6(1) artiklan soveltamisalan ulkopuolelle. Toisaalta ihmisoikeustuomioistuin on katsonut, että EIS 6(1) artiklan soveltamisalaa on rajattava, koska “kaikenlaisten viranomaistutkintaa tarkoittavien menettelyjen asettaminen rikosprosessiin kuuluvien oikeusturvan takeiden alaiseksi vaikeuttaisi käytännössä epätarkoituksenmukaisesti monimutkaisten taloudellisten ja kaupallisten menettelyjen tehokasta kontrollia, jota harjoitetaan julkisessa intressissä”.²⁰ Hallinnollisten tarkastusten tarkempi analyysi on jätettävä tässä tekemättä.

Neljäntenä tapausryhmänä voidaan vielä mainita Iso-Britanniassa ja Irlannissa voimassa olevat *terrorismin* vastustamislait. Niissä on poikkeuksellisia prosessuaalisia järjestelyjä; muun muassa epäillyn vaikeneminen esitutkinnassa voidaan lukea hänen syykseen rikosprosessissa. Ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisut ovat noudatelleet *Server-*, *Funke-* ja *Saunders-*tapauksissa omaksuttua linjaa.

Vaikka henkilön katsottaisiin olleen syytetyn asemassa edellä selostetuilla perusteilla, hänellä *ei* ihmisoikeustuomioistuimen mukaan ole ”*absoluuttista oikeutta olla syyllistämättä itseään*”²¹. Olennaista on havaita, että kaikissa selostetuissa tapauksissa on ihmisoikeustuomioistuimen mukaan kysyttävä, pysyvätkö epäillylle asetetut vaatimukset *kohtuuden rajoissa* ja onko hänen *oikeusturvastaan* huolehdittu riittävästi. Myös *suhteellisuusperiaate* otetaan huomioon.²² *Funke-*tapauksessa syytetyn EIS 6(1) artiklaan kirjattuja oikeuksia oli loukattu olennaisesti, koska Funkea vastaan pantiin vireille tulliviranomaisten tutkinta *nimenomaan siinä tarkoituksessa*, että hänet saataisiin pakotettua esittämään näyttöä omasta rikoksestaan²³. Menettelyllä tuhottiin ihmisoikeustuomioistuimen mukaan ”itsensä syyllistämiskiellon todellinen ydin”²⁴.

²⁰ Ks. *Fayed v. Iso-Britannia* 21.9.1994, A294-B, § 61. Samoin *Saunders v. Iso-Britannia* 17.12.1996, 1996-VI, § 67.

²¹ *Murray v. Iso-Britannia* 8.2.1996, 1996-I, § 47 ja *Heany and McGuinness v. Irlanti* 21.12.2000, § 47.

²² *Serves v. Ranska* 20.10.1997, Reports of Judgments and Decisions 1997-VI, § 47. Ks. myös *Crémieux v. Ranska* 25.2.1993, A256-B, § 38-40 ja *Mialthe v. Ranska* 25.2.1993, A256-C, § 36-38.

²³ *Funke v. Ranska* 25.2.1993, A256-A, § 44.

²⁴ *Funke-*ratkaisua analysoidaan näin ratkaisussa *Murray v. Iso-Britannia* 8.2.1996, 1996-I, § 49.

Mitä johtopäätöksiä tästä voidaan tehdä otsikkoaiheeseen? Ensinnäkin pidän selvänä, että jos velallinen on *jo ennen vero- tai velallisen rikosta koskevan esitutinnan alkua salannut omaisuuttaan ulosottoselvityksessään* tai konkurssin yhteydessä oikeaksi vannomassaan pesäluettelossaan, hän ei ole ollut vahvistamismenettelyn aikaan EIS 6(1) artiklan tarkoittama ”rikoksesta syytetty”, eikä häntä suojata artiklan rikosprosessuaalisilla säännöillä. Pesäluettelon tai vastaavan omaisuusluettelon vannominen oikeaksi ei ole osa velallista vastaan ajettua *rikosprosessia*, vaan täytäntöönpano-oikeudellinen keino selvittää velkojalle tai velkojille velallisen varallisuusasema. Menettelyn tarkoituksena ei ole hankkia näyttöä varallisuusrikoksesta tilanteessa, jossa viranomaiset uskovat rikoksen tapahtuneen mutta ovat haluttomia tai kykenemättömiä itse hankkimaan näytön rikoksesta. Velallinen ei ole myöskään saanut viralliselta syyttäjältä haastehakemusta, jonka mukaan hän olisi syyllistynyt rikokseen hankkiessaan omaisuuttaan. Päinvastoin selvä valtaosa erilaisista hallinnollisista menettelyistä, joiden lopputuloksena voi asiallisesti olla näytön kertyminen syytteen tueksi, jää EIS 6(1) artiklan ulkopuolelle.

Miten olisi arvioitava sitä tilannetta, että velallinen *salaa omaisuutta ulosottoselvityksessään, pesäluettelossaan tai veroilmoituksessaan, jonka tiedot hän vahvistaa oikeaksi sen jälkeen, kun häntä vastaan on jo aloitettu esitutkinta varallisuusrikoksesta*? Tässä tapauksessahan velallisen henkilökohtaisessa ulosottoselvityksessään tai pesäluettelossaan osoittama varallisuuden nopea lisäys voi tosiasiaassa toimia indisiona siitä seikasta, että omaisuus on aikaisemmin saatu rikoksella määräysvaltayhteisöstä. Tässäkin tilanteessa EIS 6(1) artikla ei pääsääntöisesti soveltune, eikä vahvistusmenettelyn kohteena olevaa henkilöä voida pitää EIS 6(1) artiklan tarkoittamalla tavalla rikoksesta syytettynä. Ulosottoselvitykseen tai henkilökohtaiseen konkurssiin ei ryhdytä viranomaisaloitteisesti, vaan velkojien aloitteesta ja heidän etujensa turvaamiseksi ulosotossa tai konkurssissa.

On tietysti ajateltavissa sellainenkin tilanne, johon EIS 6 (1) artikla soveltuu. Siinä *esitutkintaa suorittava* viranomainen (lähinnä poliisi) pakottaisi *kesken vero- tai velallisen rikoksen esitutinnan* syylliseksi epäillyn *vahvistamaan ulosottoselvityksessä varallisuutensa ja sen alkuperän*. Tässä tilanteessa voitaisiin sanoa, että syylliseksi epäilty on pakotettu tai painostettu todistamaan itseään vastaan rangaistuksen uhalla. Myös editiovelvollisuuden ulottaminen rikosprosessin kuluessa rikoksesta syytettyyn voisi merkitä EIS 6(1) artiklan takaamien syytetyn oikeuksien loukkaamista. On mahdollista, että sekoitettaessa riittävässä määrin verotus- tai ulosmittausmenettely rikoksen esitutkintaan, verovelvollis-epäillyn verottajalle tai ulosottomiehelle antamia virheellisiä tietoja ei voida käyttää vero- tai velallisen petossyytteen perustana. Tehoiskut saattavatkin muuttua tehottomiksi iskuiksi.